

Kouřil, Pavel; Měřínský, Zdeněk

Sakrální architektura a hmotné památky odrážející projevy duchovní kultury z moravských a slezských archeologických výzkumů

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 111-119

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140186>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Sakrální architektura a hmotné památky odrážející projevy duchovní kultury z moravských a slezských archeologických výzkumů

PAVEL KOUŘIL – ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Téma zvolené pro konferenci – středověký církevní a laický život – nás nutí položit si hned v úvodu referátu základní otázku, jak k němu přistoupit, když víme co znamenala církev a církevní život v dějinách středověké společnosti a jak se tyto jevy a procesy promítaly do všech oblastí bytí středověkého člověka. Téma referátu a jeho stanovený rozsah nám nedovolují vzhledem k množství získaných poznatků provést jakousi celkovou bilanci dosavadních výsledků, ale pouze stanovit hlavní okruhy bádání a úkoly, které je nutno řešit. Hned na počátku se také dostáváme k otázce, jak sledovanou problematiku vymezit chronologicky, neboť nedílnou součástí raného středověku je i předvelkomoravské a velkomoravské období a právě sem spadají počátky moravského křesťanství. I to nás nutí započít výklad právě touto problematikou.

Základní badatelské otázky zde představuje objasnění počátků moravského křesťanství, nebo lépe řečeno, kdy se s křesťanstvím poprvé moravští křesťané setkávají, když je všeobecně předpokládáno, že až do konce 10. století se ke staré Moravě počítalo i území dnešního Dolního Rakouska na sever od Dunaje a na východ od Kampy, a již okolo roku 630 prováděl vcelku neúspěšnou misijní činnost někde na středním Dunaji a u korutanských Slovanů pozdější maastrichtský biskup Amand (Apoštol Belgů, biskup 638, † 661 nebo 679 či 684; MMFH II, 49–56; srv. Wolfram 1987, 118). Zde si však vzhledem k nejasným pramenům musíme položit otázku co to je střední Dunaj a zasáhla-li činnost Aman-dova na sever od jeho toku.

Další okruh problematiky představuje dnes celkem obecně nepřijímaná účast iroskotských a anglosaských misí (počítá s nimi např. Cibulka 1958, zvl. s. 199–233; Turek 1988, 28–33; Provazník 1991; 1991a; výhrady k přečeňování úlohy i iroskotské misie srov. Graus 1959; k působení misie ve střední Evropě srov. např. Die Iran und Europa 1982; Breatnach 1985, 84–91; Wolfram 1987, 128–142; Strzelczyk 1987) a vůbec není-li v této fázi misijní činnosti 7. a 8. století přečeňován význam Salcburku a Pasova, biskupstvími pod silným vlivem Iroskotů a s iroskotskými biskupy (Virgil v Salcburku a Sidonius v Pasově; k problematice srov. např. sborník Virgil und Salzburg 1985), a podčeňována úloha aquilejského patriarchátu na jejíž význam upozorňoval již F. Dvorník (1970, 42–43, 97, 104, 149–150; Kahl 1985, 118–119). Každopádně můžeme celkem bezpečně počítat zejména pro vyšší společenskou vrstvu a centrální moravské oblasti se zintenzivněním christianizačního úsilí nejpozději od přelomu 8. a 9. století a v této době bezesporu úloha Salcburku sílí (povyšení na arcibiskupství r. 798, likvidace avarské moci v Panonii a zřízení Bavorské východní marky na území bývalé římské provincie Noricum v letech 791–802/803 a konečně určení definitivních hranic mezi salcburskou arcidiecézí a aquilejským patriarchátem na Drávě Karlem Velikým v roce 811; srov. např. Dopsch 1981, 157–176; 1982, 60–67; Kahl 1985, 112–121; Wolfram 1981, zvl. s. 136–150; 1987, 110–113; 208–214; 217, 224–226, 253–267, 275–280).

S počátky křesťanství souvisí prvé doklady sakrální moravské architektury, ale ani zde, jak ukazují některé poslední práce (např. Klanica 1985 110–130; Štefanovičová 1990; Dostál 1990; 1992) příliš jasno o jejich chronologii a původu nemáme. Typy půdorysů jsou totiž velmi jednoduché, zachované většinou pouze v negativěch a bez dochovaných opracovaných kamenných stavebních článků. K řadě z nich nacházíme osoby v rakouském

Podunají a dále v oblasti adriatické. Zde je možno hledat i analogie ke stavbám s opěrnými pilíři, centrálám a rotundám, baptisteriím i k řadě dalších jevů a projevů výtvarného umění a uměleckého řemesla (srov. Poulík 1963, 88–100; 1975, 97–110, 113–119; Štefanovičová 1989, 1990, 47–52; srov. Pejakovič–Gattin 1988).

Také datování na základě hrobové výbavy z okolního velkomoravského hřbitova nemusí být při dosud diskutabilní chronologii a dalších otázkách spojených s dobou používání předmětu, než se do hrobu dostává, stratigrafických vztahů hrobů a stavby a dalších faktorů pohřbívání, příliš přesné a jednoznačné (srov. např. Klanica 1990; Schulze-Dörrlammm 1993). Prozatím nejsou z moravského území známy doklady dřevěných sakrálních staveb (snad s výjimkou VII. kostela v Mikulčicích; srov. Poulík 1963, 76–83), jež by předcházely stavby kamenné, jaké známe ze sousedního rakouského Podunají i dalších oblastí západní Evropy (srov. např. Fehring 1967; Ahrens et al. 1981; Sage 1988, 297–299; k rakouskému Podunají Ahrens et al. 1981, 535–536). Tato provizoria zde však existovat musela.

Velmi diskutabilní a těžko průkazná je předpokládaná návaznost některých křesťanských objektů na údajná místa pohanského kultu, která se mají při odkryvech projevovat základovými žlaby jakýchsi lichoběžníkovitých ohrad známých například z Pohanska u Břeclavě, Modré u Velehradu atd.; srov. např. Richter 1965, 202–205) či založené pouze na dedukci, že patrocinium sv. Michala mají právě křesťanské svatyně zakládáné na místech provozování pohanských kultů (např. Brno, Olomouc, Znojmo; srov. Richter 1936, 285–286; 1959, 27–28, 32–35, 118; Richter a kol. 1966, 117) či dokonce již zcela diletantské tvrzení, že kostely zasvěcené sv. Vítu vznikly na místech provozování Svantovítova kultu. Dosud odkryté objekty spojené s předkřesťanskými kultovními a náboženskými představami starých Slovanů mají naprosto jiná půdorysná schemata a členění, k nimž existuje i řada analogií v sousedních slovanských oblastech (srov. např. Váňa 1990, 151–167; Podborský 1994, 164–168; Klanica 1985, 130–134; 1988, 156–163).

Se samotnou sakrální architekturou Velké Moravy souvisí otázka jejích patrocinií. Z vlastního moravského území jsou to pouze některá zasvěcení poukazující na značné stáří objektů a možný původ misionářů, která však nebyla archeologicky či stavebně historicky zjištěna a přesně lokalizována (sv. Hipolyt ve Znojmě-Hradišti), sv. Kliment na Hoře sv. Klimenta u Osvětman a ve Starém Městě u Uherského Hradiště, sv. Vít a ne zcela jednoznačně a prokazatelně dotovaná rotunda sv. Michala tamtéž, sv. Petr na Petrově louce u Strachotína a v Olomouci, sv. Jiří na stejnojmenném ostrově v řece Moravě, kde se dnes nachází středověké jádro Uherského Hradiště, a kde se také s největší pravděpodobností nacházelo jádro celé zdejší velkomoravské aglomerace atd.; srov. např. Hrubý 1965, 175–212; Richter a kol. 1966, 117). Další skupinu představují patrocinia, které mohly s jistotou dávkou pravděpodobnosti na základě dochovaných středověkých a novověkých pramenů shrnutých R. Hurtem i dalšími badateli nést archeologicky odkryté sakrální objekty (sv. Jan Křtitel v Modré u Velehradu, chrám P. Marie na saském návrší u Uherského Hradiště; srov. Hrubý 1965, 175–212).

S posledně jmenovaným rozsáhlým objektem souvisí i stále aktuální, či lépe aktualizovaná otázka lokalizace hrobu arcibiskupa Metoděje a církevního ústředí Velké Moravy nově otevřená nepřilíh přesvědčivou hypotézou Z. Klanici (1994) o místě jeho posledního odpočinku ve III. mikulčickém kostele – trojlodní basilice (stranou necháváme dalších asi patnáct míst včetně Znojma, kde je hledán různými většinou diletantskými badateli; např. Zástěra 1990; starší „objevy“ shrnuje např. Sklenář 1986, 117–128). Faktem je, že místo ve zdi sakrálního komplexu v Sadech vlevo od oltáře interpretované hypotézou V. Hrubého a J. M. Veselého jako hrobka, odpovídá až příliš nápadně místu uložení ostatků salcburského biskupa Virgila v jeho katedrálním chrámu. (srov. např. Veters 1985, 286, obr. 15 na s. 289, 313; Kovacovic–Moosleitner 1987, 11–12). Ten zemřel roku 784 (k Virgilovi např. Wolfram 1985, 342–349; 1987, 128–142). Navíc je celý odkrytý komplex s baptisteriem, dvanácti dřevěnými domy a halovou stavbou interpretovatelný jako biskupská kapitula s cír-

kevní školou či klášter. Jsou předpokládány i další církevní školy u významných chrámových staveb doprovázené podobně jako v Sadech nálezy stílů, a to v nartexu mikulčické basiliky (III. kostel) nebo na Hoře sv. Klimenta, kde však nějaké další indicie kromě názvu postrádáme a i hypotéza V. Hrubého (1959), že se zde mohl nacházet basilánský klášter postrádá hlubší podpůrné důkazy.

Kostely vybavené baptisterii (III. a IX. kostel v Mikulčicích a Sady u Uherského Hradiště) však bezesporu sehrávaly důležitou úlohu v organizaci moravské církve, včetně možnosti, že se zde nacházela biskupská sídla. Interpretace studnovitých útvarů jako baptisterií bude však muset být podrobena dalšímu podrobnému zkoumání neboť tyto neodpovídají kritériím pro baptisteria, tak jak je známe například z italského prostředí, což však neznamená, že v rámci vznikající velkomoravské církevní organizace a christianizační činnosti nedocházelo k určitým modifikacím. Bezesporu nejbližší k těmto útvarům má komplex mikulčického IX. kostela (srov. např. Poulík 1975, 113–116). Poloha církevního ústředí však známa není a to platí s výjimkou Nitry i o dalších sídlech biskupství podléhajících metropoli, tak jak je známe ze známých fals pasovského biskupa Pilgrima z doby kolem roku 974 (srov. Havlík 1972; Měřínský 1986a, 25–26). Mezi důležitá ústředí patřily na Moravě bezesporu Mikulčice a jak již bylo výše řečeno především Sady u Uherského Hradiště.

Další okruh spojený s problematikou křesťanství na Velké Moravě představuje poznání vypovídací schopnosti hrobů na středohradištních nekropolích v souvislostech přechodu ke křesťanskému pohřebnímu ritu, výskyt milodarů a hrobové výbavy v nich včetně její frekvence a dalších znaků souvisejících s přijímáním křesťanské ideologie (srov. např. Klanica 1985, 108–112; Hanuliak 1990). Sem do jisté míry náleží i výskyt předmětů bezprostředně souvisejících s novou vírou, například různé druhy křížků, někdy interpretovaných jako misionářské dary při křtu (tzv. Taufgeschenke), kaptorgy a velmi rozsáhlá oblast uměleckého řemesla, na jehož výrobcích se také setkáváme s křesťanskou symbolikou (např. mikulčická nákončí, průvlečky atd.; srov. např. Poulík 1970; 1985, 61–70; Klanica 1985, 134–135; Měřínský 1988).

K problematice „temného“ 10. století pouze několik poznámek, neboť politické i církevní dějiny lze naznačit pouze v několika hypotézách možného vývoje. Faktem ovšem zůstává, že baptisterium u IX. mikulčického kostela zaniká dle obsahu výplně až na počátku 11. věku (Měřínský 1986a, 53–55) a i po církevní stránce je uvažováno o vzestupu olomoucké aglomerace. Zde nutně vyvstává otázka sídla diecéze moravského biskupa 10. století, který je roku 976 jmenován spolu s pražským a wormským na synodě v Mohuči. Tento fakt je často interpretován v souvislosti s názory na možný vývoj Moravy v 10. století, včetně hledání argumentů vyvracejících přetrvávání církevní organizace, nebo pokládán i za jeden z důkazů (!) o připojení alespoň severní části země k přemyslovským Čechům již ve 2. polovině 10. století (Lowmianski 1970, 432, 435–437; Sláma 1991, 54 a pozn. č. 11–14 na s. 59–60) vycházející z toho, že zde dochází ke změně metropole (Morava byla původně ve sféře Salcburk–Pasov a Čechy Řezno). Zapomíná se však na fakt, že Morava byla v době Svatoplukovy vlády samostatným arcibiskupstvím, v 10. století dochází vzhledem k maďarskému tlaku od východu k celkové změně poměrů v rakouském Podunají i prostoru severně od Dunaje, a navíc i Řezno bylo spolu s freisinským, brixenským (Säken) a pasovským biskupstvím původně součástí salcburské arcidiecéze (srov. např. Hermann 1983, 985–986) a tyto změny tedy mohou souviset s celkovým vývojem 10. století v tomto prostoru.

Předpokládá se, že po připojení Moravy k českému přemyslovskému státu nejpravděpodobněji v letech 1018/19 byla Morava po církevní stránce podřízena pražskému biskupství v čele s biskupem Šebřem (Měřínský 1985, 375; 1986a, 27) a teprve roku 1063 došlo k obnově moravského biskupství se sídlem v Olomouci a později za biskupa Jindřicha Zdíka k vytvoření velkofarní organizace (Měřínský 1985, 375–376).

Výzkumy sakrální architektury 11.–12. století na Moravě a ve Slezsku přinesly ze-

jména v poslední době řadu výsledků, většinou však dosud předběžně vyhodnocených. Sledováno a zkoumáno bylo především samotné sídlo biskupství v kostela sv. Václava na Olomouckém hradě včetně přilehlých prostor a tzv. Přemyslovského paláce, s největší pravděpodobností kapitulního domu spojovaného většinou badatelů s činností biskupa Jindřicha Zdíka (srov. Michna–Pojsl 1988 s lit.; rec. Dohnal 1991). Zcela jednoznačně však toto datování není a v poslední době se objevily opět argumenty pro zařazení stavby do doby po roce 1200 (přednáška I. Hlobila na VIII. symposiu Historická Olomouc a její současné problémy), ač například výsledky petrografických bádání této dataci odporují (sdělení J. Dvořáka). V místě původního biskupství v kostela sv. Petra na olomouckém Předhradí se však dosavadními výzkumy románskou či dokonce předrománskou svatyni zachytit nepodařilo.

Také ve dvou dalších sídlech přemyslovských údělů Brně a Znojmě byly prozkoumány rotundy mající s největší pravděpodobností funkci velkofarních kostelů. Byla to známá rotunda P. Marie a později sv. Kateřiny na předhradí Znojemského hradu, jejíž prvou stavební fázi lze datovat do 11. století (srov. Klíma 1991; 1991a; 1993, 137–145) a rotunda na Starém Brně nacházející se v areálu Starobrněnského kláštera, nejpozději z konce 10. století. Ta se s největší pravděpodobností nacházela na předhradí původního údělného hradu (Měřínský 1991, 281–286; 1993, 16–18; Čejnková–Loskotová 1993). Velkofarní kostely v dalších hradských centrech nebyly dosud zachyceny. Stáří staveb objevených ve Spytihněvi je problematické (Měřínský 1981, 154) a předpokládané datování kostela sv. Jíří v Přerově do 12. století se archeologickým výzkumem nepotvrdilo (Měřínský 1981, 156–157; Staňa 1989, 58; Kohoutek 1994, 158). Podobně nebyla starší románská svatyně odkryta na předhradí břevlanského hradu (srov. Měřínský 1981, 157–158) a zatím ani na Bítově, kde však mohla zmizet v novogotické úpravě hradního kostela P. Marie (Měřínský–Plaček 1989, 230). Nemělo by zde smysl vyjmenovávat další výzkumy románské architektury na Moravě, ať již staveb s podélnou lodí (např. Vysoká zahrada, Rokytná), rotund (Pustiměř, Častohostice, Časlavice atd.; srov. např. Měřínský 1986b, 31).

Velkým dluhem moravské archeologie je dosud výzkum útvarů označovaných jako dvorce s vazbou na tribunové kostely. Prozatím snad s výjimkou amatérsky zkoumaných Přebyslavic nebyly tyto objekty blíže specifikovány a vychází se pouze z existence románského tribunového kostela vázaného na zeměpanské či šlechtické sídlo (Kouřil–Měřínský–Plaček 1994, 124–125; Měřínský 1986, 167–169; 229–230). Ve smyslu sémantického výkladu je však dvorec novotvar a tyto útvary v podstatě odpovídají podobným sídlům např. v Dolním Rakousku označovaným za hrady (z mnoha příkladů uvádíme např. Kühnring, Burchschleinitz a archeologicky zkoumaný Sachsenorf, zejména jeho fázi 6; všechny lokality pB. Horn, NÖ; srov. Krenn 1992, zvl. s. 362 a obr. 7 na s. 361).

Velmi málo pozornosti bylo v posledních několika desetiletích věnováno pohřebišťům 11.–12. století, hřbitovům kolem románských kostelů a jejich chronologii, vlivům z okolních oblastí a samotnému projevu upevňování křesťanských zásad při pohřbívání, což se projevuje úbytkem milodarů a hrobové výbavy, až nakonec mizí úplně. Na jižní a jihovýchodní Moravě se projevují na pohřebišťích poměrně silné vztahy k Uhrám (Měřínský 1980a; 1991, 226–227).

13. století představuje významný mezník v celém vývoji. To platí i o dotvoření farní organizace země a výstavbě farních kostelů během dvacátých až čtyřicátých let 13. století. Z úkolů, které zde před bádáním stojí je to především rekonstrukce farní sítě předhusitského období, zachycení procesu jejího budování a celého období tzv. „přechodného slohu“, vlastně přechodu od románské architektury ke gotické. S tím ovšem souvisí i problematika ukončení pohřbívání na mladohradištních pohřebišťích, eventuálně kontinuita pohřbívání u starších románských kostelů 11.–12. století. Za daleko závažnější je však třeba považovat zjištění, že u některých ve 13. století nově budovaných kostelů předchází vznik pohřebišť výstavbě sakrálního objektu. Se hřbitovy souvisí i problematika budování karnerů a pohřebních kaplí. Výskyt karnerů v jihomoravském prostoru zjevně souvisí s příchodem oby-

vatelstva z Podunají a alpských zemí v 1. polovině 13. věku (souhrnně Paukert 1975; z monografických zpracování zkoumaných lokalit např. Benešovská 1986; Konečný 1989). S pohřbíváním souvisí i rozsáhlý okruh problematiky kolem náhrobníků, jejich soupis zejména počátky sahající již do mladohradištního období (srov. např. Pustiměř; Konečný 1986, 331–336; Pojsl, 1985; z okolních oblastí Nechvátal 1985; Hanuliak 1978).

Poslední období přineslo řadu nových konkrétních výsledků ve výzkumu sakrálních objektů 13.–15. století. Týká se to jak staveb na venkově, tak i ve městech, konventů mnišských i žebravých řádů, ale i řádových komend. Výčet výzkumů a jejich výsledků není možno na tomto místě podávat. Shrnutí pro jižní Moravu přinesl např. J. Unger (1992; 1993; 1994; 1995). Z velkých odkryvů je snad možno jmenovat alespoň výzkum v katedrále sv. Petra a Pavla na Petrově v Brně (Unger–Procházka 1995), minoritský klášter v Brně (Procházka 1989), řadu výzkumů v Olomouci (srov. např. Michna–Pojsl 1988; Bláhová 1986), Předklášteří u Tišnova (Belcredi 1993), odkryvy v areálu kláštera cisterciáček na Starém Brně (Čejnková–Loskotová 1993; lit. srov. Měřfnský 1986b, 31), výzkum v areálu kláštera dominikánek s rotundou sv. Pantaleona v Pustiměři (Konečný 1986, 329–352), monografii o cisterciáckém klášteře na Velehradě (Pojsl 1990) atd. Výzkumy zaměřené především na stavebně historický vývoj konventních domů proběhly např. ve Žďáře nad Sázavou (Bartušek 1974), Oslavanech a Dolních Kounicích. Z mendikantských objektů zde zmiňme alespoň Uničov (Michna 1976; 1979; lit. srov. Měřfnský 1986b, 31), Jihlavu (Zatloukal 1994) a dlouholetý bohužel dosud kompletně nevyhodnocený výzkum dominikánů v Opavě (Šikulová 1982; lit. srov. Měřfnský 1986b, 31) a podobně přes řadu vynikajících dílčích příspěvků postrádáme závěrečnou publikaci o kartuzii v Dolanech (Burian 1966; lit. shrnuta Měřfnský 1980, 37–39, 60–61; 1986b, 31). Poněkud lépe jsme informováni o stavebně historickém průzkumu kartuzie v Brně–Králově Poli (Bukovský 1993; srov. Měřfnský 1986b, 31). Řada zajímavých informací o sakrálních objektech a zejména hrobkách byla získána i geofyzikálními metodami (Hašek–Měřfnský 1991, 141–144, 160–164).

S výzkumy sakrálních objektů 13.–15. věku samozřejmě souvisí i řada speciálních zjištění o vybavení objektů a každodenním životě v nich, hospodářství konventů atd. Zde se již nacházíme na pomezí tematiky studované dějinami umění, architektury a uměleckého řemesla. Zmiňovali jsme se již o náhrobnících, podobně nám chybí kompletní soupis kamenných i kovových křtitelnic, liturgického náčiní atd. Více rozvíjeno je bádání kampa-nologické až již se týká samotného soupisu nejstarších památek zvonářství tak i technologie (srov. např. s lit. Měřfnský 1983, 56; k technologii Flodr 1983. Se sakrálními objekty souvisí i studium činnosti jednotlivých stavebních hutí, jejich provenience a vzájemné vztahy. Také v těchto otázkách nepanuje mezi badateli jednota a další výzkumy mohou ještě ledacos objevit či upřesnit. S jejich činností souvisí bezesporu i studium provenience stavebního kamene, kamenických značek, zdrojů dalších surovin, cihlářských výrobků, keramické dlažby at již hladké či mosaikové, tak i reliéfní (srov. např. Pojsl 1984; 1990). Sem však patří i další okruhy. Například výskyt votivních předmětů a jejich nálezy (srov. Unger 1984).

Od 12. století bohužel ubývají na mladohradištních pohřebištích předměty hrobové výbavy a milodary a od 13. století obsahují hroby pouze výjimečně hřeby a kování rakve, jednoduché kruhové přezky a velmi ojediněle i mince. To nejen velmi omezuje naše datovací možnosti, ale vzhledem k neatraktivnosti výzkumu po stránce exkluzivních nálezů klesá zájem o odkryvy hřbitovů 13.–15. století. Máme prakticky prozkoumána pouze bezprostřední okolí zkoumaných kostelů a to neumožňuje nějaké kompletní závěry demografické, a velmi málo lze poznat právě o duchovním životě a zvyklostech středověké populace v různých prostředích. Výzkumy těchto lokalit jsou však právě z tohoto hlediska velmi žádoucí nehledě k faktu, že mohou podstatně přispět k vyjasnění otázek kolem příčin a do-by brachycefalizace evropské populace (srov. Stloukal 1987).

Lze konstatovat, že ač zejména v poslední době bylo v oblasti výzkumu sakrální

architektury i dalších památek souvisejících s touto badatelskou oblastí a křesťanskou duchovní kulturou vůbec vykonáno velmi mnoho, stojí před badáním řada úkolů, ať již se týkají zpracování výzkumů či obecnější problematiky a úseků speciálních.

Prameny a literatura

- AHRENS, C. et al., 1981: Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa. Veröffentlichung des Helms-Museums Nr. 39. Hamburg.
- BARTUŠEK, A., 1974: Zhodnocení archeologického průzkumu v kvadratuře cisterciáckého kláštera. In: Dějiny Žďáru nad Sázavou III, 241–251. Brno.
- BELCREDI, L., 1993: Archeologický výzkum kaple sv. Kateřiny v areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, AH 18, 315–343.
- BENEŠOVSKÁ, K., 1986: Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů, AH 11, 305–312.
- BLÁHOVÁ, Z., 1986: Poznámky ke stavebním počátkům dominikánů v Olomouci, AH 11, 321–328.
- BREATNACH, P. A., 1985: Über Beginn und Eigenart der irischen Mission auf dem Kontinent einschließlich der irischen Missionare in Bayern. In: Virgil von Salzburg, 84–91. Salzburg.
- BUKOVSKÝ, J., 1993: Středověké nálezy v kostele sv. Trojice Královopolského kartouzu v Brně, VVM XLV, 280–290.
- CEJNKOVÁ, D.–LOSKOTOVÁ, I., 1993: Archeologické výzkumy na Starém Brně, BMD XI, 23–28.
- CIBULKA, J., 1958: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha.
- DIE IREN UND EUROPA 1982. Die Iren und Europa im frühen Mittelalter (Hg. H. Löwe). Stuttgart.
- DOHNAL, V., 1991: Pavel Michna–Miloslav Pojsl: Románský palác na Olomouckém hradě. Archeologie a památková obnova. Brno 1988, Muzejní a vlastivědná společnost. 227 stran, 111 vyobrazení, ruské a německé resumé, PA LXXXII, 269–272.
- DOPSCH, H., 1981: Die Zeit der Karolinger und Ottonen. In: Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. Band I. 1. Teil, 157–228. Salzburg.
- 1982: St. Peter als Zentrum der Slawenmission. In: Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum St. Peter in Salzburg. 3. Landesausstellung 15. Mai–26. Oktober 1982. Schätze europäischer Kunst und Kultur, 60–67. Salzburger Landesregierung, Salzburg.
- DOSTÁL, B., 1990: Několik poznámek k objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Městě. In: Staroměstská výročí. Sborník příspěvků ze slavnostního zasedání u příležitosti 40 let archeologických výzkumů Moravského muzea ve Starém Městě a výročí objevu první velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě Na valách (ed. L. Galuška), 35–42. Brno.
- 1992: K rekonstrukci velkomoravského kostela na Pohansku, SPFFBU E 37, 73–88.
- DVORNÍK, F., 1970: Byzantské misie u Slovanů. Praha.
- FEHRING, G. P., 1967: Die Stellung des frühmittelalterlichen Holzkirchenbaues in der Architekturge-schichte. JhRGZMM 14, 179–197.
- FLODR, M., 1983: Technologie středověkého zvonářství. Brno.
- GESCHICHTE SALZBURGS 1981–1984: Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. Gesamtherausgeber Heinz Dopsch, Hans Spatzenegger. Band I. 1.–2. Teil: Vorgeschichte–Altertum–Mittelalter. Salzburg 1981, 1983; 3. Teil: Literatur–Anmerkungen–Register zu Teil 1 und 2. Unter redaktioneller Mitarbeit von Fritz Koller und Peter M. Lipburger herausgegeben von Heinz Dopsch. Universitätsverlag Anton Pustet, Salzburg 1984.
- GRAUS, F., 1969: Josef Cibulka, Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. (Monumenta Archaeologica VII.) Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1958, ČsČH VII, 478–483.
- HANULIAK, M., 1978: Problematika hrobů pod náhrobními kameňmi v 11.–14. století na Slovensku, AH 3, 67–74.
- 1990: K změnám náboženských představ v 9.–12. století, AH 15, 323–333.
- HAŠEK, V.–MĚŘINSKÝ, Z., 1991: Geofyzikální metody v archeologii na Moravě. Brno.
- HAVLÍK, L., 1972: Moesie a listy pasovského biskupa Pilgrima, JM 8, 7–20.
- HERMANN, K. F., 1983: Die Salzburger Kirche, Kirchliches Leben. In: Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. Band I. 2. Teil, 983–1001. Salzburg.
- HOSÁK, L., 1972: Patrocinium sv. Petra jako doklad pro vývoj moravských sídel, ČMM XCI, 324–328.
- HRUBÝ, V., 1959: Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětiman, ČMMZ, Vědy společenské XLIV, 19–70.
- 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad, Praha.
- 1970: Hrob svatého Metoděje v Uherském Hradišti–Sadech? S1Arch XVIII, 87–96.
- HURT, R., 1966: Nově zjištěné velkomoravské patrocinium, ČMMZ, Vědy společenské LI, 99–104.
- KAHL, H. D., 1985: Virgil und die Salzburger Slawenmission. In: Virgil von Salzburg, 112–121. Salz-burg.

- KLANICA, Z., 1985: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: Velká Morava a počátky československé státnosti, 107–139. Praha–Bratislava.
- 1988: Slovanský templ, palác a kostel. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., 156–167. Brno.
- 1990: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: Staroměstská výročí, 57–64. Brno.
- 1994: Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Praha.
- KLÍMA, B. jr., 1991: Archeologický výzkum znojemské rotundy, Památky a příroda, č. 1, 14–21, 32.
- 1991a: Rotunda sv. Kateřiny na znojemském hradě. In: Mikulovská sympozia. XX. MS 1990. Kulturně historické styky jižní Moravy, 219–224. Mikulov–Brno.
- 1993: Archeologický výzkum Znojemského hradu, VVM XLV, 137–154.
- KOHOUTEK, J., 1994: Geneze a vývoj hradní architektury jihovýchodní Moravy ve 12.–15. stol., AH 19, 153–175.
- KONEČNÝ, L., 1986: Výsledek stavebně-historického a archeologického průzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977–1978, AH 11, 329–358.
- 1989: Znojemský karner, JM 25, sv. 28, 103–124.
- KOUŘIL, P.–MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1994: Opevněná sídla na Moravě a ve Slezsku (vznik, vývoj, význam, funkce, současný stav a perspektivy dalšího výzkumu), AH 19, 121–151.
- KOVACSOVICS, W. K.–MOOSLEITNER, F., 1987: Führer durch die Domgrabungen in Salzburg. 2 000 Jahre Baugeschichte im Zentrum der Stadt Salzburg. Schriftenreihe des Salzburger Museums Carolino Augusteum Nr.8. Salzburg.
- KRENN, M., 1992: Vorbericht zu den Untersuchungen in der Burganlage Sachsendorf, Niederösterreich. In: Burgen der Salierzeit. Teil 2. In den südlichen Landschaften des Reiches. Horst Wolfgang Böhme (Hg.). Publikationen zur Ausstellung „Die Salier und ihr Reich“ veranstaltet vom Land Rheinland-Pfalz in Speyer. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien Band 26, 351–376. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen (3. Aufl.).
- KRZEMIENSKA, B., 1980: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat?, Historica XIX, 195–243.
- LOWMIANSKI, H., 1970: Początki Polski. Z dziejów Słowian w I. tysiącleciu n. e. Tom IV. Warszawa.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1980: Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů, AH 5, 31–68.
- 1980a: Slovanská pohřebiště z 2. poloviny 10. až poloviny 13. století na Moravě (stav výzkumu a jeho další perspektivy). In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie, Sofia 15.–22. septembra 1980, Zborník referátov ČSSR, 94–99. Nitra.
- 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147–197.
- 1983: K problematice archeologického výzkumu řemeslné výroby 10. až první poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 8, 41–71.
- 1985: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, AH 10, 375–393.
- 1986: Doba slovanská. In: Pravěk Třebíčska, 147–171. Brno–Třebíč.
- 1986a: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXVII, 18–80.
- 1986b: Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury 11. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 11, 25–38.
- 1991: Vztahy jižní Moravy k okolním oblastem v hmotné kultuře 10.–13. století. In: Mikulovská sympozia. XX. MS 1990. Kulturně historické styky jižní Moravy, 225–232. Mikulov–Brno.
- 1991a: 900 let prvé historické zprávy o Brně, VVM XLIII, 281–291.
- 1993: Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města (problémy a perspektivy dalšího výzkumu), BMD XI, 15–22.
- 1988: Kosočtverečné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: Rodná země, 122–145. Brno.
- 1995: K lokalizaci hradu Businc u Dětmara Merseburského (Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon ad a. 1015), SPFFBU E 40, 133–140.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1989: K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bitova (okres Znojmo), CB 1, 229–244.
- MICHNA, P., 1976: Archeologický průzkum historického jádra města Uničova. Předběžná zpráva, AH 1, 205–230.
- 1979: Uničovský letner. (Příspěvek k poznání mendikantské architektury na Moravě), Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 4, 43–75.
- MICHNA, P.–POJSL, M., 1988: Románský palác na Olomouckém hradě. Archeologie a památková obnova. Brno.
- MMFH II: Magnae Moraviae fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy II. Textus biographici, hagiographici, liturgici, Brno MCMLXVII (ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Večerka).

- NECHVÁTAL, B., 1985: Náhrobky na mladohradištním pohřebišti v Radomyšli u Strakonic, AH 10, 439–451.
- PAUKRT, V., 1975: Románské karnery na Moravě, rkp. dipl. práce v semináři dějin umění FF UJEP v Brně, Brno.
- PEJAKOVIČ, M.–GATTIN, N., 1988: Starohrvatska sakralna arhitektura. Monumenta Artis Croatiae, prouke I. Kršćanska sadašnjost, Zagreb (II. neizmijenjeno izdanje).
- PODBORSKÝ, V., 1994: Náboženství našich prapředků. Brno.
- POJSL, M., 1984: Příspěvek k problematice stavebních hutí ve 13. století na Moravě, AH 9, 217–238.
- 1985: Středověké sepulkrální památky bývalého cisterciáckého kláštera na Velehradě, AH 10, 423–438.
- 1990: Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera. Brno.
- POULÍK, J., 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- 1970: Doklady o křesťanství v Mikulčicích, SbNM v Praze, Řada A–Historie XXIV, 139–144.
- 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- 1985: Svédecké výzkumy a prameny archeologických o Velké Moravě a počátky československé státnosti, 9–80. Praha–Bratislava.
- PROCHÁZKA, R., 1989: Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna, AH 14, 131–140.
- PROVAZNÍK, A., 1991: Británie v raném středověku, charakter její christianizace a expanze misionářů do střední Evropy, ČMM CX, 19–36.
- 1991a: Iroskotské misie a Slované na Moravě, VVM XLIII, 292–303.
- RICHTER, V., 1936: Z počátků města Brna, ČMM LX, 257–314.
- 1959: Raně středověká Olomouc. Praha–Brno.
- 1965: Die Anfänge der großmährischen Architektur. In: Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu, 121–360. Praha.
- RICHTER, V. a kol., (Samek, B.–Stehlík, M.), 1966: Znojmo. Praha.
- SAGE, W., 1988: Kirchenbau. 1. Zu Typen und Bauweise. In: Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788. Gemeinsame Landesausstellung des Freistaates Bayern und des Landes Salzburg. Rosenheim/Bayern–Mattsee/Salzburg 19. Mai bis 6. November 1988 (Hrsg. H. Dannheimer und H. Dopsch), 293–299. München–Salzburg.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M., 1993: Bestattungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts, JhRGZMM 40, 557–620.
- SKLENÁŘ, K., 1985: Slepé uličky archeologie. Praha.
- SLÁMA, J., 1991: Přemyslovci a Morava, SbSPS 2, 51–68.
- STAŇA, Č., 1989: Dritte Saison der archäologischen Grabung am Horní náměstí (Oberring) in Přerov (Bez. Přerov), PV 1986: 58–62. Brno.
- STLOUKAL, M., 1987: Symposium o antropologii evropského středověku, SbNM v Praze. Řada B–Přírodní vědy XLIII. 206–209.
- STRZELCZYK, J., 1987: Iroszkoci v kulturze sredniowiecznej Europy, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- ŠIKULOVÁ, V., 1982: Zpráva o pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě, VVM XXXIV, 296–208.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T., 1989: Die Einflüsse Südosteuropas auf die Architektur des mittleren Donaugebietes im 9. Jahrhundert. In: Rapports, co-rapports, communications Tchécoslovaques pour le VIe Congrès de l' Association internationale d études du Sud-Est européen, 7–26. Prague.
- 1990: Príspevok k počiatkom včasnostredovekej sakrálnej architektúry na Slovensku. In: Staroměstská výročí. 43–55. Brno.
- TUREK, R., 1988: Počátky české vzdělanosti. Od příchodu Slovanů do doby románské. Praha.
- UNGER, J., 1984: Středověké votivní předměty z Mušova (výzkum 1977–1979). Sbírký Regionálního muzea v Mikulově. Mikulov.
- 1992: Slovo archeologie k počátkům církevní architektury na jižní Moravě, okres Břeclav, JM 28, sv. 31, 7–36.
- 1993: Přínos archeologických výzkumů k dějinám církevní architektury na jižní Moravě, JM 29, sv. 32, 65–84.
- 1994: Archeologický výzkum církevní architektury v jižní části okresu Brno-venkov, JM 30, sv. 33, 25–33.
- 1995: Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera, JM 31, sv. 34, 218–228.
- UNGER, J.–PROCHÁZKA, R., 1995: Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů roku 1991 a 1992, BMD XIII, 90–111.
- VÁŇA, Z., 1990: Svět slovanských bohů a démonů. Praha.
- VESELÝ, J. M., O. P., 1994: Hrob a sídlo arcibiskupa Metoděje. Praha (rok nev.).
- VETTERS, H., 1985: Die mittelalterlichen Dome Salzburgs. In: Virgil von Salzburg, 286–316. Salzburg.
- VIRGIL VON SALZBURG 1985: Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 21.–24. September 1984 in der Salzburger Residenz. Herausgegeben von Heinz Dopsch und Roswitha Juffinger. Salzburger Landesregierung, Salzburg.

- WOLFRAM, H., 1981: Die Zeit der Agilolfinger-Rupert und Virgil. In: Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. Band I. I. Teil, 121–156. Salzburg.
- 1985: Virgil als Abt und Bischof von Salzburg. In: Virgil von Salzburg, 342–356. Salzburg.
- 1987: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907. Kremayr & Scheriau, Wien.
- ZÁSTĚRA, J., 1990: Znojemská rotunda a Velká Morava. Brno.
- ZATLOUKAL, R., 1994: Záchranný archeologický výzkum v presbytáři kostela Povýšení svatého Kříže v Jihlavě, VSV, Oddíl věd společenských IX, 205–213.

Zusammenfassung

Sakralarchitektur und Denkmäler der Sachkultur – Widerspiegelung der Äusserungen der geistigen Kultur aus den mährischen und schlesischen archäologischen Ausgrabungen (Arbeitsthese)

Im Artikel wird die Problematik der Studienhauptfragen von den ersten Anfängen des Christentums bis zum Ende des Spätmittelalters im gesamten Territorium von Mähren und Schlesien angeschnitten.

Die Hauptfragen dieses Themas werden hier vorgestellt: Beginn der Christianisierung, mögliche Einflüsse und Auswirkungen der irischschottischen Mission aus dem Raum des Salzburger und Passauer Bischofstums im 8. Jh., mögliche Bedeutung der Missionstätigkeit aus dem Raum des Patriarchats Aquilea kommend, Anfang und Herkunft der Sakralarchitektur des 9. Jhs. in Mähren und der Slowakei einschließlich kirchlicher Holzbauten, Patrozinien, kirchlicher Schulen und eventuell auch Klöster, Organisation der mährischen Kirche und Sitze der Bischofstümer und des Methodius-Erzbischofstums ausschließlich der Frage der letzten Ruhestätte von Methodius. Weiters wird ein besonderer Kreis von Fragen vorgestellt, und zwar betreffend die Untersuchung der Veränderungen der religiösen Vorstellungswelt im 9–12. Jh. anhand von Friedhöfen der Mittel- und Burgwallzeit.

Unklar bleibt die Frage der kirchlichen Organisation in Mähren im „dunklen“ 10. Jh. Erst nach Anschluß Mährens an den böhmischen přemyslidischen Staat in den Jahren 1018/19 fand im Jahre 1063 eine Erneuerung des mährischen Bischofstums in Olmütz statt, eine neue kirchliche Organisation wurde errichtet und es entstehen erste Klöster. Einen markanten Einschnitt in der gesamten Entwicklung stellt das 13. Jh. mit dem Abschluß der Errichtung eines Pfarrnetzes dar. Bisher wurde der Problematik der Entwicklung neuer Friedhöfe neben Pfarrkirchen und dem Überleben ältester jungburgwallzeitlicher Begräbnisstätten bis ins 13. Jh., die in dieser Zeit mit einer Kirche ausgestattet wurden, sowie der Kirchhöfe vom 13.–16. Jh. wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Erst in jüngster Zeit brachten umfassende archäologische Ausgrabungen von Sakralbauten neue Erkenntnisse. Am Schluß dieses Artikels werden die wichtigsten Ausgrabungen von Sakralbauten aus der Zeit vom 13. bis zum 16. Jh. angeführt (z. B. Brno-Hl. Peter und Paul, Brno-Minoritenkloster, Olomouc-Hl. Wenzel, Olomouc-Dominikanerkloster, Opava-Dominikanerkloster, Pustiměj-Dominikanerinnenkloster, Uničov-Minoritenkloster, Jihlava-Dominikanerkloster, Velehrad-Zisterzienserinnenkloster, Předklášteří bei Tišnov-Zisterzienserinnenkloster, Oslavany-Zisterzienserinnenkloster, Staré Brno-Zisterzienserinnenkloster, Dolany-Kartäuserkloster, Kirchen in Brno-Komárov, Brumovice-Ortswüstung Dívce, Ivančice, Mušov, Novosedly, Podolí bei Jemnice, Pohořelice-Ortswüstung Narvice, Přibice, Přibyslavice, Znojmo-Rotunde Hl. Katharina, Žabčice-Ortswüstung Koválov u. s. w.), doch wird auch hier auf einen Problembereich hingewiesen, der bis heute nicht komplex bearbeitet wurde, und zwar die Ausführung von Sakralobjekten und Objekten der Liturgie, wie z. B. Grabsteinen, Taufbecken, Glocken, keramischen Bodenfliesen in Kirchen, liturgischen Gerätschaften, u. s. w.

